

**KELIOS PASTABOS APIE VIDIŠKIŲ ŠNEKTOS
BALSIŲ IR DVIBALSIŲ TRUKMĘ
(PRELIMINARINIS EKSPERIMENTAS)**

Žaneta MARKEVIČIENĖ, Valdimantas MARKEVIČIUS

Vidiškių miestelis yra Ukmergės rajono šiaurinėje dalyje. Tarmių žemėlapiuose jis priskiriamas rytų aukštaičių panevėžiškių tarmei (Zinkevičius, 1966, 446; 1978, 50). Iš tikrųjų Vidiškių ir Kavarsko šnektos skirtinos rytų aukštaičių širvintiškių tarmei, nors ir turi šokių tokių poslinkių į panevėžiškių tarmę (Urbanavičiūtė–Markevičienė, 1994, 85).

Paprastai lietuvių dialektologijoje teigiama, kad širvintiškių ir panevėžiškių tarmėse negalūniniai kirčiuoti trumpieji balsiai pailginami iki ilgųjų, o nekirčiuoti ilgieji sutrumpinami iki trumpųjų (Zinkevičius, 1966, 103–111). Todėl čia turimi dvejojo ilgumo balsiai: ilgieji ir trumpieji. Kirčiuoti negalūniniai balsiai tariami ilgai, nekirčiuoti trumpai. Beje, ši sistema nėra visai nuosekli, nes yra išimčių. Kirčiuoti balsiai išlieka trumpi tariamosios nuosakos formose ir ištiktukiniuose veiksmazodžiuose: *ràstu* – rastų, *nėšče* – neščia „neščiau“, *rištu* – rištų, *sùktumėm* – suktumėme „suktume“, *tràkštelai?* – trakstelėti, *kėpštelai?* – kepstelėti, *smùkštelai?* – smuktelėti, *vìkštelai?* – vikstelėti ir kt. Kaip ir visoje tarmėse, kirčiuoti trumpieji balsiai nepailgėja viensikiemeniuose žodžiuose. Tačiau dėl to dviejų ilgumų sistema nepakinta.

Vidiškių šnektoje kirčiuoti trumpieji balsiai pailgėja ir skamba maždaug taip pat kaip ir tikri ilgieji. Norėta patikrinti, ar jie visai sutampa su prigimtinio arba istorinio ilgumo kirčiuotais balsiais. 1994 m. į audiokasetę magnetofonu „Sankei“ iš Onos Urbanavičienės, gimusios 1905 m., nuo gimimo gyvenusios Vidiškiuose, įrašytos tokios sakinų poros: *plū.ke līnus* – plaukia lynas (žuvis) ir *ži.đi. līnus* – žydi linas. Paklausius girdėti skirtumas: pirmojo sakinio žodyje *līnus* balsis *i* yra gerokai ilgesnis ir intensyvesnis. Bet buvo aišku, kad toks skirtumas gali priklausyti ir nuo žodžio padėties: stipriojoje pozicijoje (pradžioje) balsis gali būti ilgesnis ir intensyvesnis negu silpnojoje (gale). Todėl antra pora įrašyta atvirkštine tvarka: *ži.đi. līnus* – *plū.ke līnus*. Dabar viskas paskaitė: stipriau tariamas žodis *linas*, silpniau *lynas*.

Įrašyta ir daugiau analogiškų porų: *só.pa lú.pa* – sopa (skauda) lūpa – *va.iku lú.pa* – vaikų lūpa; tas pat ir atvirkščiai: *va.iku lú.pa* – *so.pa lú.pa*;

žmō.ga ņera.ī.ke skū.šf – žmogus (žmogaus) nereikia kusti – *bū.lbu ņera.ī.ke skū.šf* – bulbų (bulvių) nereikia kusti; tas pat atvirkščiai: *bū.lbu ņera.ī.ke skū.šf* – *žmō.ga ņera.ī.ke skū.šf*.

Aišku, kad negalima pasikliauti vien klausa. Todėl Vilniaus universiteto Eksperimentinės kalbotyros laboratorijoje buvo išmatuota balsių trukmė. Tikrinta kompiuteriu pagal P. Kasparačio ir V. Undzėno kompiuterinę programą „Kalbame“. Žodžiai įrašomi į kompiuterį skaitmeniniu pavidalu.

Tiksliai iškerpamas balsis *t*, kontroliuojant visą procedūrą ne tik vizualiai, bet ir klausa. Pasirodė, kad jo pradžia ir pabaiga ne visai tiksliai sutampa su grafiko aukštųjų ekstremumų pradžia bei pabaiga. Ir iš vienos, ir iš kitos pusės dar šiek tiek girdimas priebalsis. Todėl iš abiejų pusių kerpama tol, kol lieka švarus balsis. Tada matuojama balsių trukmė milisekundėmis (*ms*).

Rezultatai buvo netikėti. Nors iš klausos atrodo, kad žodžiai *lynas* ir *linas* toje pačioje pozicijoje maždaug vienodi, kompiuteris parodė, kad jie iš tikrųjų skiriasi. Skirtumas dėsningai fiksuotas visose porose. Prigimtinio ir istorinio ilgumo kirčiuoti balsiai visada būna ilgesni, negu padėtinio ilgumo balsiai. Balsių trukmė išsidėsto tokia seka:

Ilgieji balsiai stipriojoje pozicijoje	Trumpieji balsiai stipriojoje pozicijoje	Ilgieji balsiai silpnajoje pozicijoje	Trumpieji balsiai silpnajoje pozicijoje
<i>l̃i-ñas</i> – <i>l̃ynas</i> 128,7 ms	<i>l̃i-ñas</i> – <i>l̃inas</i> 102,1 ms	<i>l̃i-ñas</i> – <i>l̃ynas</i> 62,9 ms	<i>l̃i-ñas</i> – <i>l̃inas</i> 51,9 ms
<i>l̃u-pa</i> – <i>l̃upa</i> 108,8 ms	<i>l̃u-pa</i> – <i>l̃upa</i> 105,4 ms	<i>l̃u-pa</i> – <i>l̃upa</i> 96,0 ms	<i>l̃u-pa</i> – <i>l̃upa</i> 71,1 ms
<i>sk̃á-š̃t</i> – <i>sk̃úšti</i> 137,6 ms	<i>sk̃á-š̃t</i> – <i>sk̃úšti</i> 112,6 ms	<i>sk̃á-š̃t</i> – <i>sk̃úšti</i> Negauta atsakymo, nes tarta pašnibždomis	<i>sk̃á-š̃t</i> – <i>sk̃úšti</i> 90,7 ms

Iš lentelės aiškiai matyti, kad tikrieji ilgieji balsiai *y*, *ū* (*j*, *ų*) visose porose ir abiejose pozicijose yra ilgesni už pailgėjusius trumpuosius.

Rytų aukštaičių tarmės skirstomos į rytines ir vakarines (Girdenis, Zinkevičius, 1966, 139–147). Rytinės turi tris balsių ilgumus, vakarinės (panevežiškiai ir širvintiškiai) – du. Mūsų eksperimentas rodo, kad aptariamoje širvintiškių šnekoje balsiai nėra gryni dviejų ilgumų. Tai, žinoma, nereiškia, kad rytiniai ir vakariniai rytų aukštaičiai suvienodėja. Bet kurioje uteniškių ar kupiškių šnekoje žodžių *lynas* ir *linas*, *lūpa* ir *lūpa* skirtumas aiškiai girdimas iš klausos, o Vidiškių šnekoje tas skirtumas gana menkas, beveik negirdimas. Mat balsio ilgumas priklauso ne vien nuo trukmės – didesnį vaidmenį vaidina intensyvumas. Tačiau trukmės skirtumą prietaisai dėsningai fiksuoja.

Nors aptariamuose žodžiuose kirčiuotus balsius žymime kaip ilgusius, pagal trukmę jie yra pusilgiai. Pavyzdžiui, kirčiuoto ilgojo *t* (*lynas*) vidutinė trukmė stipriojoje pozicijoje yra 129 ms, o bendrinės kalbos kirčiuoto ilgojo tvirtapradžio *t* absoliuti vidutinė trukmė yra 263 ms (Pakerys, 1982, 45). Kirčiuoto ilgojo *u* (*lūpa*) trukmė yra 109 ms, o bendrinės kalbos – 239 ms (ten pat). Žinoma, abiejų duomenų negalima besalygiškai lyginti, nes A. Pakerio knyga parašyta 1982 m., kai nebuvo galimybių kompiuteriu iškirpti švarų balsį. Tada į šiuos balsių trukmės skaičiavimus galėjo įeiti ir maža dalelė priebalčio. Tačiau skirtumas toks didelis, kad aiškiai rodo, jog Vidiškių šnektos ilgieji kirčiuoti balsiai iš tikrųjų yra pusilgiai, o dėl kirčio pailgėję trumpieji už juos dar šiek tiek trumpesni.

proved that the short stressed vowels, having become long, still remain somewhat shorter than the usual long vowels. It also proved that the normally stressed diphthongs *ai*, *au* and others are slightly longer than the same diphthongs under the retracted stress.

LITERATŪRA

- Girdenis A., Zinkevičius Z.*, 1966, Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos. – Kalbotyra, t. 14, 144.
Pakerys A., 1982, Lietuvių bendrinės kalbos prozodija. Vilnius: Mokslas.
Urbanavičiūtė-Markevičienė Ž., 1994, Dar kartą apie rytų aukštaičių tarmių ribas. – Kalbotyra, t. 43 (1), 85–87.
Zinkevičius Z., 1966, Lietuvių dialektologija. Vilnius: Mintis.
Zinkevičius Z., 1978, Lietuvių kalbos dialektologija. Vilnius: Mokslas.

Vilniaus pedagoginis universitetas
Lietuvių kalbotyros katedra

Įteikta
1995 m. gegužės 21 d.